

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wpływ przewartościowań semantycznych na budowę gniazd słowotwórczych

Author: Anna Zych

Citation style: Zych Anna. (2001). Wpływ przewartościowań semantycznych na budowę gniazd słowotwórczych. W: H. Fontański, E. Straś (red.), "Języki słowiańskie dziś : nowe fakty, nowe spojrzenia" (S. 61-70). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

Wpływ przewartościowań semantycznych na budowę gniazd słowotwórczych

W literaturze językoznawczej niejednokrotnie podkreślano, iż wpływ na strukturę i semantykę gniazda słowotwórczego – kształtowanie się stosunków derywacyjnych między jego leksemami oraz formowanie zasobu leksykalnego – wywiera przynależność słowa wyjściowego do określonej części mowy oraz jego struktura semantyczna. Wyrazy wyjściowe cechujące się bogatą semantyką, dużą liczbą wariantów leksykalno-semantycznych zazwyczaj powołują do życia znacznie więcej pochodnych niż te, które charakteryzują się niewielką liczbą znaczeń lub są słowami jednoznacznymi. Dzieje się tak dlatego, że potencjalnie każde ze znaczeń wyrazu polisemicznego może stanowić podstawę powstania określonej grupy derywatów (por. np. pochodne, utworzone na podstawie znaczenia przymiotnika *чёрный* ‘отрицательный, плохой’: *чёрный* – *чернить* – *очернить* – *очернитель* – *очернительство*; *очернять* – *очерняться*). Gniazda, w których centrum znajdują się jednostki jednoznaczne, są zazwyczaj mniej rozbudowane (por. np. liczebność gniazd z centrum *белый* i *коричневый*).

Na obecną strukturę semantyczną wyrazów wyjściowych, a zarazem na właściwości strukturalne i semantyczne współczesnych gniazd słowotwórczych wpływa także historyczny rozwój języka.

Język jest zjawiskiem społecznym i podlega ciągłym przemianom. Największe zmiany ilościowe i jakościowe obserwujemy w jego systemie leksykalnym. Dlatego system ten określany jest mianem otwartego. Przyczyny tych zmian mogą być różnorakie – konieczność nazwania nowych zjawisk i obiektów rzeczywistości, przemiany społeczne i uwarunkowania kulturowe, rozwój nauki i techniki, a w niektórych przypadkach również moda. Wpływ na system leksykalny mają też zmiany fonetyczne, które sprzyjają procesowi leksykalizacji wyrazów.

Łączliwość leksykalna wyrazów, a wraz z nią i ich właściwości semantyczne z biegiem czasu mogą ulec zmianie. Może mieć miejsce rozszerzenie lub zawężenie znaczenia. W pewnych przypadkach zawężenie znaczenia łączy się z zacieraaniem się wyrazistości budowy słowotwórczej wyrazu. Z takim zjawiskiem stykamy się np. w odniesieniu do wyrazu *bielizna*. Jak zauważa D. Buttler, rzeczownik ten był początkowo nazwą o bardzo szerokim zakresie i oznaczał wszystko co białe. Z czasem jego zakres znaczeniowy uległ zawężeniu. Do naszych czasów zachowały się dwa spośród kilku odcieni znaczeniowych przypisywanych temu leksemowi: ‘powleczenie na pościel’ i ‘odzież spodnia’. Równoległe z zawężeniem znaczenia nastąpiło zatarcie się wyrazistości słowotwórczej wyrazu. W chwili obecnej rzeczownikiem *bielizna* określa się zarówno białą, jak i kolorową bieliznę osobistą oraz pościelową i stołową¹. W efekcie opisanych przemian związek semantyczny między rzeczownikiem *bielizna* i motywującym go pierwotnie przymiotnikiem *biały* stał się niewyraźny. Dotychczasowy derywat odadiektywny funkcjonuje jako jednostka samodzielna, synchronicznie niemotywowana, dająca początek nowemu gniazdu słowotwórczemu.

Niekiedy znaczenie uznawane pierwotnie za podstawowe ustępuje miejsca rozwiniętemu na jego podstawie znaczeniu wtórnemu. Przykładowo, rzeczownik *granat* oznaczający obecnie kolor ciemnoniebieski posiada również znaczenie uznawane za wtórne ‘materiał ubraniowy w kolorze granatowym’ (por. definicję słownikową: granat 1. ‘kolor ciemnoniebieski’: *Tak czysty granat widzi się tylko na obrazach najlepszych kolorystów*; 2. ‘materiał ubraniowy w kolorze granatowym’ / PSWP, T. 13). Zgodnie z danymi zawartymi w komputerowym słowniku języka polskiego i wyrazów obcych to nazwa tkaniny pozwoliła na rozwinięcie się w strukturze semantycznej omawianego rzeczownika znaczenia barwy, por.: *granat* IV daw. ‘rodzaj barwnego sukna weneckiego’ <od łac. *grana* (dosł. ‘ziarna’) jako nazwy barwnika>; *granat* V ‘kolor ciemnoniebieski, granatowy’ <od *granat* IV>². Mamy więc tutaj do czynienia ze zjawiskiem, w którego rezultacie znaczenie początkowo wyjściowe stało się znaczeniem wtórnym, przy czym liczba obiektów określanych mianem *granatu* zwiększyła się. Nazwa ta rozciąga się bowiem na wszystkie tkaniny w kolorze granatowym. Omawiając rzeczownik *granat*, należałoby zwrócić uwagę na jeszcze jedno dość istotne zjawisko – zmianę kierunku motywacji. W chwili obecnej rzeczownik *granat* w znaczeniu określenia barwnego należałoby uznać za pochodny od przymiotnika *granatowy*. Z synchronicznego punktu widzenia mamy tu do czynienia z relacją pochodności odwrotną do tej, która miała miejsce w historii języka. Podobne zjawisko, swoistego odwrócenia kierunku derywacji, obserwujemy również w przypadku wielu innych przymiotników ze znaczeniem barwy i rzeczowników, z którymi pozostają w stosunku motywacji. Rzeczowniki takie jak *brąz* (w znaczeniu barwy abstrakcyjnej), *róż*,

¹ Por. na ten temat: D. Buttler: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Warszawa 1978, s. 78.

² *Komputerowy słownik języka polskiego PWN*. Warszawa 1998.

blekit, *seledyn* itp. – to derywaty jedynie w sensie synchronicznym, diachronicznie zachodzi w nich relacja odwrotna³. Równocześnie dodać należy, że – jak wykazują badania porównawcze – przymiotnik *granatowy* oznaczał uprzednio barwę inną niż ta, którą przypisujemy mu współcześnie. Leksem ten służył jako określenie barwy ‘fioletowej, ciemnofioletowej’. Ciemny odcień fioletu, jak zauważa A. Zaręba, dał później podstawę do przypisania mu obecnego znaczenia⁴. Mamy więc do czynienia nie tylko ze zjawiskiem natury leksykalnej (rozszerzeniem znaczenia rzeczownika *granat*, zmianą znaczenia przymiotnika *granatowy*), ale i słowotwórczej – zmianą kierunku motywacji. Stając się podstawą gniazda słowotwórczego, przymiotnik *granatowy* zaczyna powoływać do życia podobne grupy pochodnych, jak inne przymiotniki polskie nazywające barwę (por. paradygmat przymiotnika *granatowy*: *granat*, *granatowo*, *na granatowo*, *granatowieć*, *granatowoczarny*).

Znane są też przypadki, kiedy wyraz w swym pierwotnym znaczeniu w ogóle wychodzi z użycia i zaczyna funkcjonować w znaczeniu początkowo uznawanym za wtórne (por. np. przytoczony w pracy A. J. Szajkiewicza przykład rzeczownika francuskiego *poison*. Jego obecne znaczenie ‘trucizna’ było początkowo wtórne w stosunku do pierwotnie wyjściowego, a współcześnie nieobecnego w strukturze semantycznej tej jednostki znaczenia ‘napój’. Kolejny etap rozwoju semantyki słowa stanowiło wykształcenie się w nim nowych znaczeń wtórnych, ale już oparty na znaczeniu ‘trucizna’)⁵.

Duży wpływ na budowę gniazda słowotwórczego ma specjalizacja znaczeń jego komponentów. Jest to jeden z czynników uaktywniających potencję derywacyjną wyrazów. Wyraz funkcjonując w znaczeniu specjalnym, motywuje swoją grupę pochodnych. Z czasem może to doprowadzić do rozrostu niektórych fragmentów gniazda lub do jego rozpadu i wyłonienia się nowych jednostek samodzielnych. Proces ten stał się źródłem powstania większości przymiotników uznawanych obecnie za nazwy barw podstawowych. Przykładem może być przymiotnik *niebieski*, który historycznie motywowany jest rzeczownikiem *niebo*, a współcześnie wyspecjalizował się w znaczeniu określenia barwnego. Znaczenie ‘dotyczący nieba, związany z niebem’ odnajdujemy w utartych związkach wyrazowych (np.: *ptaszkiwie niebiescy*, *niebieskie ptaki*, *ciała niebieskie*). W chwili obecnej znaczenie ‘właściwy niebu, należący do nieba, pochodzący z nieba’ wyrażane jest przymiotnikiem *niebiański*, podczas gdy przymiotnik *niebieski* przejął na siebie znaczenie określenia barwnego. Na obecnym etapie rozwoju języka przymiotnik *niebieski* można uznać za jednostkę samodzielną, dającą początek nowemu gniazdu słowotwórczemu.

³ Por. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Grzegorzycowa, R. Laśkowska, H. Wróbel. Warszawa 1984, s. 360.

⁴ A. Zaręba: *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*. Wrocław 1954, s. 54.

⁵ Por. A. Я. Шайкевич: *Введение в лингвистику. Учебное пособие*. Москва 1995, s. 127–128.

Podobne przemiany obserwujemy we wszystkich językach na różnych etapach rozwoju. W językach blisko spokrewnionych, za jakie uznaje się języki polski i rosyjski, wśród przymiotników nazywających barwy znajdujemy znaczną liczbę wyrazów cechujących się nie tylko tożsamością etymologiczną, ale także podobieństwem strukturalnym i semantycznym (por. np.: *biały* – *белый*, *czarny* – *чёрный*, *szary* – *серый*, *żółty* – *жёлтый*, *zielony* – *зелёный*). Przy wnikliwszej analizie okazuje się jednak, że tożsamość etymologiczna czy podobieństwo strukturalne poszczególnych jednostek nie gwarantują zbieżności semantycznej, a w określonych przypadkach również miejsca, jakie jednostki te zajmują w swej grupie leksykalno-semantycznej.

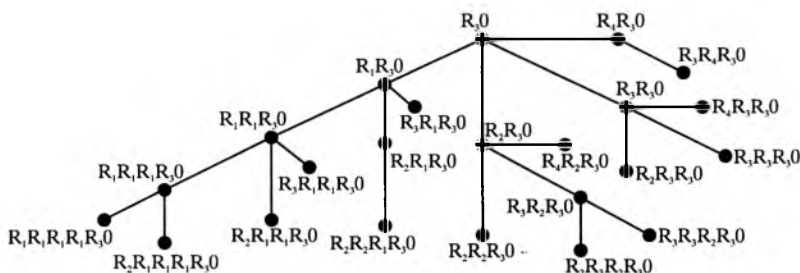
W języku rosyjskim najogólniej pojmowana barwa niebieska określana jest przymiotnikiem *синий*, zawierającym w swej strukturze ogólnosłowiański rdzeń *si-*. Analogicznie utworzony polski przymiotnik *siny* różni się od odpowiednika rosyjskiego przede wszystkim właściwościami semantycznymi oraz miejscem, które zajmuje w swej grupie. Przymiotnik polski oznacza współcześnie kolor pośredni między niebieskim i fioletowym. W odróżnieniu od analogu rosyjskiego nie należy do przymiotników nazywających barwy podstawowe. Dawne znaczenie barwy niebieskiej zatarło się w nim do tego stopnia, że w słowniku synonimów uznaje się go za jeden z elementów ciągu synonimicznego przymiotnika fioletowy⁶. Znaczenie barwy niebieskiej zachowało się jednak w niektórych związkach wyrazowych (por. *siny kamień* chem. ‘siarczan miedziowy pięciowodny, niebieska substancja krystaliczna, rozpuszczalna w wodzie i metanolu, stosowana w rolnictwie jako substancja owadobójcza i chwastobójcza, a także w galwanoplastyce, teletechnice i farbiarstwie’), derywatach czasownikowych (por. *posinić* reg. ‘pomalować na sino, na niebiesko’) oraz w złożeniu *sinobrody*, będącym kalką francuskiego *Barbe-blue* (*siny* jest w tym przypadku odpowiednikiem francuskiego przymiotnika *bleu*, czyli *niebieski*). Przymiotnik ten może również określać barwę pośrednią między szarą i niebieską oraz wstępować w związki leksykalne nie tylko z rzeczownikami nazywającymi części ciała, lecz również z tymi, które są nazwami zjawisk przyrodniczych (por. *siny dym*, *sina mgła*, *sine opary*, *sine chmury* itp.). Stosując terminologię logiki, możemy stwierdzić, że współcześnie między zakresami znaczeniowymi przymiotników *siny* i *синий* zachodzi stosunek inkluzji, sprowadzający się do tego, że w strukturze semantycznej przymiotnika polskiego występuje tylko część znaczeń charakterystycznych dla wyrażu funkcjonującego w języku rosyjskim.

Znaczenie najogólniej pojmowanej barwy niebieskiej wyrażane jest we współczesnym języku polskim przymiotnikiem *niebieski*, który nie nazywa tak szerokiej gamy odcieni, jak rosyjski przymiotnik *синий*. W języku polskim ciemne barwy niebieskie nazywane są za pomocą przymiotnika *granatowy*. Mamy tu więc do

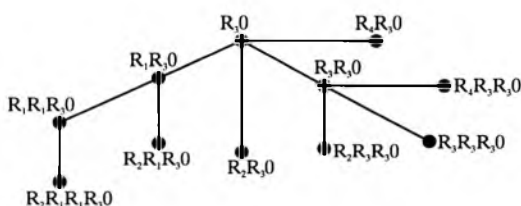
⁶ Por. A. Dąbrowska, E. Geller, R. Turczyń: *Słownik synonimów*. Warszawa 1993, hasło „barwny”, s. 5.

czynienia ze swoistą specjalizacją znaczeń, które w języku rosyjskim mogą być wyrażone za pomocą jednego przymiotnika oraz motywowanych nim przymiotników złożonych typu *темно-синий*. Sytuacja taka wywiera określony wpływ na różnice w strukturze gniazd słowotwórczych, w których centrum znajdują się, uznawane obecnie za podstawowe, przymiotniki nazywające barwę niebieską w języku polskim i rosyjskim. Analiza polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi *niebieski*, *синий* pozwoliła zauważyć, że struktura gniazda słowotwórczego z przymiotnikiem wyjściowym *синий* jest bardziej złożona, a to za sprawą stosunkowo dobrze rozbudowanych odgałęzień – substancywnego i werbalnego, oraz aktywności derywacyjnej składających się na nie formacji, por. schematy gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi *niebieski* i *синий*⁷:

Gniazdo słowotwórcze z przymiotnikiem wyjściowym *синий*

Gniazdo słowotwórcze z przymiotnikiem wyjściowym *niebieski*

Wprawdzie w obu gniazdach na odgałęzienie substancywne składają się rzeczowniki z grupy *nomina essendi*, jednakże tylko w gnieździe z przymiotnikiem wyjściowym *синий* uczestniczą one w dalszym procesie derywacji, stanowiąc podstawę powstania nowych pochodnych, por. *синий* – *синева* – *синевича*, *сине-*

⁷ Wierzchołek grafu oznacza centrum gniazda. W przypadku rozpatrywanych gniazd jest to przymiotnik ze znaczeniem barwy oznaczony symbolem $(R_1,0)$. Ustawione pod odpowiednim kątem linie symbolizują określone części mowy: rzeczownik $(R_2,0)$, czasownik $(R_1,0)$, przymiotnik $(R_3,0)$, przysłówek $(R_4,0)$ — , a węzeł • oznacza R-słowo.

веть; синий – просинь – впросинь. Odgałęzienie substantywne wchodzące w skład gniazda słowotwórczego z przymiotnikiem wyjściowym *синий* różni się również obecnością sufiksalnych rzeczowników odadiektywnych ze znaczeniem osobowego i nieosobowego nosiciela cechy, które stanowią podstawę powstania nowych derywatów (rzeczowników i przymiotników), mogących uczestniczyć w dalszym procesie derywacji. W gnieździe tym odnotowano 6 derywatów sufiksalnych (por. *синий* – *синяк*, *синец*, *синица*, *синьга*, *синюха*, *синюга*), natomiast w gnieździe z przymiotnikiem wyjściowym *niebieski* – ani jednego⁸.

Obecność w gnieździe rosyjskim derywatów rzeczownikowych, które dają nowe pochodne (por. np. łańcuch słowotwórczy powstały od motywowanego przymiotnikiem *синий* rzeczownika *синюха*: *синий* – *синюха* – *синюшный* – *синюшность*) i ich brak w gnieździe polskim jest podstawową przyczyną różnic w strukturze odgałęzień, a zarazem całych gniazd. Zauważmy jednak, że większość z wymienionych sufiksalnych rzeczowników rosyjskich motywowanych przymiotnikiem *синий* nazywa przedmioty ze względu na przynależny im ciemny lub bardzo ciemny odcień barwy niebieskiej (por. np.: *синель* 1. ‘то же, что сирень’, *синяк* ‘посиневший кровоподтёк на теле, лице, как след удара, ушиба и т.п.’; 2. ‘медоносное растение с красно-синими цветками’; 3. ‘вид съедобного гриба’; *синюха* ‘посинение кожи при некоторых заболеваниях, связанных с нарушением кровообращения; цианоз’). Nic więc dziwnego, że nie odnajdujemy ich wśród derywatów składających się na gniazdo z przymiotnikiem *niebieski*, który nie nazywa tak szerokiej gamy odcieni. Ekwiwalentami słownikowymi niektórych z wymienionych derywatów rosyjskich są rzeczowniki wchodzące w skład polskiego gniazda z przymiotnikiem wyjściowym *siny*, por. np.: *siniak* 1. ‘ograniczone, sinoczerwone zabarwienie skóry powstające wskutek podskórnego wylewu krwi w następstwie urazu lub samoistnego pęknięcia naczyń krwionośnych’: *Mieć siniaka na czole. Nabić sobie lub komuś siniaka*. 2. bot. ‘*Boletus cyjanescens*, grzyb jadalny z rodziny borowikowatych, żółtawoszary, mięsisty, siniejący po uszkodzeniu; występuje w lasach liściastych, szpilkowych lub mieszanych’; 3. zool. ‘*Columba oenas*, gatunek gołębia, ptak o upierzeniu szarosinym, spodem jaśniejszym, lotkach i sterówkach ciemnych; zamieszkuje lasy mieszane Europy, Azji Mniejszej i północnej Afryki; w Polsce przelotny, chroniony’; *siniec* p. *siniak* w znaczeniu 1.: *Mieć siniec na nodze. Nabić sobie lub komuś sińca. Sińce pod oczami* ‘ciemne plamy pod dolnymi powiekami;

⁸ Brak w polskim gnieździe z przymiotnikiem wyjściowym *niebieski* rzeczownikowych derywatów sufiksalnych ze znaczeniem nosiciela cechy nie jest wynikiem ograniczeń systemowych. Świadczą o tym dane zawarte w starszych źródłach leksykograficznych – słowniku wileńskim, warszawskim oraz w *Słowniku języka polskiego* Lindego. W materiałach tych odnajdujemy takie derywaty, jak np. *niebiesznik* bot. (Crozophora) ‘roślina, której gatunek farbiarski (C. Tinctoria) in. Lakmus, daje barwnik błękitny tegoż nazwania’, *niebieszka* ‘(Cyanotis), roślina z rodziny strojkowatych niekiedy trzykrotką, bobownikiem zwana’, *niebieszciec* min. ‘(Celestyn) minerał błękitnego koloru składający się głównie z siarkanu strocjanu’. Jednostki te nie utrwały się jednak w języku.

podkrążone oczy'; *sinica* 1. bot. sinice 'Cyanophyta, typ prymitywnych glonów występujących w licznych gatunkach w wodach, glebie i wszelkich miejscach wilgotnych; w symbiozie z grzybami tworzą porosty, rozmnażają się wegetatywnie; mają duże znaczenie w przyrodzie'; 2. med. 'sinoniebieskie zabarwienie skóry spowodowane niedotlenieniem organizmu i nagromadzeniem dwutlenku węgla we krwi, objaw wielu chorób serca i wielkich naczyń krwionośnych; cyjanoza' itp. Formacje te, podobnie jak ich odpowiedniki rosyjskie, uczestnicząc w dalszym procesie derywacji, wywierają znaczący wpływ na kształt odgałęzienia substatywnego, a zarazem na strukturę całego gniazda.

Znaczące różnice obserwujemy również w odgałęzieniach werbalnych porównywanych gniazd. W skład odgałęzienia werbalnego, będącego częścią składową gniazda motywowanego przymiotnikiem *синий*, oprócz czasowników i dewerbalnych rzeczowników transpozycyjnych wchodzi również rzeczowniki nazywające środek czynności (por. np. *синить* – *синька*), miejsce czynności (por. np. *синить* – *синельня*) i osobowego wykonawcę czynności (por. np. *синить* – *синильник*, *синельщик*). Rozbudowany charakter gniazda motywowanego przymiotnikiem *синий* wynika, jak się wydaje, z właściwości strukturalnych i semantycznych słowa wyjściowego. Przymiotnik *синий*, po pierwsze, cechuje się praktycznie nieograniczoną łączliwością, po drugie, oznacza bardzo szeroką rozpiętość odcieni koloru niebieskiego. Właściwościami takimi nie dysponuje przymiotnik polski. Nic więc dziwnego, że przymiotnik *синий* motywuje znacznie więcej derywatów, nazywających obiekty charakteryzujące się zarówno jasnym, jak i bardzo ciemnym odcieniem koloru niebieskiego. Ponadto należy pamiętać, że dużą rolę na kształt gniazda wywiera czynnik czasowy. Gniazdo organizujące się wokół niezmiennie występującego w znaczeniu określenia barwnego przymiotnika *синий* jest bardziej złożone strukturalnie i liczniejsze pod względem wchodzących w jego skład derywatów (160 pochodnych) niż te, które ukształtowały się od wyrazów stosunkowo młodych, jak np. gniazdo z przymiotnikiem wyjściowym *niebieski* zawierające ok. 39 derywatów.

Z niejednakowym rozwojem jednostek służących jako określenia barwne stykamy się również w przypadku przymiotników nazywających barwę czerwoną. W językach zachodnioeuropejskich, takich jak np. niemiecki, francuski, angielski, znaczenie najogólniej pojmowanej barwy czerwonej wyrażane jest za pomocą wyrazów zawierających w swej strukturze praindoeuropejski rdzeń *rudh-* (*reudh-*, *roudh-*), por.: niem. *rot*, franc. *rouge*, ang. *red*. W językach słowiańskich wprawdzie istnieją formacje z rdzeniem *rudh-*, jednakże służą one obecnie jako określenia jednego z odcieni barwy czerwonej (por. np. polsk. *rudy* 'będący koloru rdzy, czerwono-brązowy, ryży': *Rude włosy, wąsy. Rude liście. Ruda glina*; pot. *Spocić się jak ruda mysz* 'bardzo się spocić', *ryży* 'żółtopomarańczowy, ceglasty (najczęściej o włosach, sierści)', *rudy* 'o człowieku, zwierzęciu: mający owłosienie, sierść koloru rudego': *Ryże wąsy. Był ryży i piegowaty. Ej, ty ryży kudła,*

wara od źródła! (Mickiewicz); ros. *рудой* обл. ‘красный’, ‘рыжий’: *Конопатая, в рудых волосах, жесткая рука его, засученная по локоть, часто мелькала в воротах конюшни; рыжий* 1. ‘красно-жёлтый lub jёлто-красный. O цвеце волос, шерсти’, ‘имеющий волосы, шерсть, оперение такого цвета’; ‘красно-вато-жёлтый, светло-коричневый. O цвеце различных предметов’; 2. ‘побуревший, порыжевший (от изношенности, выгорания и т.п.)’; ukr. *рудий*, serbo-chorw. *руд*, białorus. *руды*.

Dziś języki słowiańskie nazywają kolor czerwony za pomocą leksemów zawierających ogólnosłowiański rdzeń *červ- (por. pol. *czerwony*, słowac. *červený*, czes. *cervený*, ukr. *червоний*, bułg. *червен*, białorus. *чырвоны*). Wyjątkiem jest język rosyjski, w którym barwa czerwona nazywana jest za pomocą przymiotnika z rdzeniem *kras-* (*красный*), wchodzącym pierwotnie w skład gniazda słowotwórczego z rzeczownikiem wyjściowym *krasa*. Składające się na strukturę semantyczną przymiotnika *красный* znaczenie barwy z czasem stało się dominującym, a sam przymiotnik zaczął funkcjonować jako nazwa najogólniej pojmowanej barwy czerwonej. Znaczenia ‘ładny, urodziwy, piękny’ są obecne w strukturze semantycznej przymiotnika rosyjskiego do dziś, ale uznawane są za wtórne. W przymiotniku *красный* nastąpiło przewartościowanie semantyczne. Znaczenie pierwotne ustąpiło miejsca wtórnemu. Za takie też uznawane jest przez słowniki współczesnego języka rosyjskiego. We współczesnym języku rosyjskim istnieje wprawdzie nazywający barwę czerwoną przymiotnik z rdzeniem *červ- (por.: *червонный*), ale uznawany jest za wyraz poetycki bądź gwarowy; por. definicję słownikową: *червонный* 1. ‘красный, ярко-красный, алый (обычно в поэтической речи, а также в речи украинца); ‘цвета червонного золота: золотистый с красноватым отливом или (разг.) золотисто-желтый’; обл. и в речи украинца ‘революционный, красный; относящийся к красным, к коммунистам’; 2. ‘выраженный в червонцах’; i nie uczestniczy aktywnie w procesie derywacji. Liczba derywatów składających się na tworzące się od niego gniazdo jest niewielka (por. *червонный – червонный* суц., *червонец – червончик; червонный – червонеть*)⁹.

W językach, w których znaczenie barwy czerwonej wyrażane jest przymiotnikiem z rdzeniem *červ-*, w strukturze semantycznej przymiotnika z rdzeniem *kras-* nie odnajdujemy współcześnie komponentu znaczeniowego nawiązującego do określenia barwy. Wyjątkiem jest język polski, w którym przymiotnikowi *krasny* (*kraśni*), oznaczonemu w materiałach leksykograficznych kwalifikatorem

⁹ W słowniku słowotwórczym A. N. Tichonowa przymiotniki *червонный*, *червленый* uznawane są za dwie jednostki stojące w centrum tego samego gniazda słowotwórczego. Trudno jednak w pełni zgodzić się z takim stanowiskiem. Przymiotnik *червленый* różni się bowiem od *червонный* nie tylko wartością stylistyczną, ale również znaczeniem (por. znaczenie słownikowe: *червленый* устар. ‘темно-красный, багряный’: *Червленая заря заливала город, но во многих домах ещё светились окна.* / СРЛЯ-17). Ponadto za wyłączeniem odnośnego przymiotnika z gniazda przemawia fakt, iż żaden z derywatów gniazda nie powstał od podstawy *червлён-*.

‘poetycki’, przypisuje się znaczenie ‘jaskrawoczerwony, barwny’, por. *krasny, kraśni* 1. poet. ‘jaskrawoczerwony, barwny’: *Krasna chustka. Krasne pióra, rumieńce*; 2. poet. ‘piękny, urodziwy’: *Krasne dziewczęta*. W odróżnieniu od języka rosyjskiego, w którym przymiotnik *красный* w swej obecnej postaci uznawany jest za jednostkę samodzielną, przymiotnik polski należałoby potraktować jako pochodny od rzeczownika *krasa*. Za taką interpretacją przemawia nie tylko struktura przymiotnika polskiego (obecność sufiksu *-n-*), ale również związek semantyczny istniejący między obiema jednostkami. W strukturze semantycznej rzeczownika *krasa* oprócz znaczenia ‘piękno, uroda’ znajdujemy również znaczenie, uznawane obecnie za przestarzałe, ‘barwa, kolor (zwłaszcza barwa czerwona, jaskrawa)’ (por.: *W chwili, gdy słońce zaledwie dosięga tych drzew dalekich [...] usiadłbyś ze mną na wzgórzu tym, czerwonym od ostatnich kras. Patrz, uchodzi z lica krasa, wzrok zapada i zagasza, ale jeszcze, jeszcze świeci* / SJP Dor.). To pozwala na uznanie przymiotnika *krasny* za formację odrzeczownikową, w której znaczenie barwy czerwonej (a dokładnie jej jaskrawego odcienia) jest jednym z komponentów struktury semantycznej przymiotnika. Znaczenie to realizuje się w niewielkiej liczbie derywatów rzeczownikowych (por. *krasnal – krasnalek, krasnoludek, krasnochwostka, krasnorost, krasnosok, krasnopiór*), w przymiotniku *krasnolicy*, w czasowniku sufiksальnym *kraśnieć* oraz motywowanych nim formacjach prefiksalnych *pokraśnieć, skraśnieć* i *zakraśnieć*, ponadto w rzeczowniku *kraśnienie*.

Porównując strukturę i semantykę współczesnych polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi nazywającymi barwę czerwoną, czyli przymiotnikami *czzerwony, красный*, możemy zauważyć pewne zróżnicowanie strukturalno-semantyczne, będące m.in. konsekwencją różnego kierunku rozwoju semantycznego wyrazów wyjściowych.

Obecność w strukturze semantycznej przymiotnika *красный* znaczeń ‘красивый, прекрасный’ i ‘счастливый, радостный’, które są obce polskiemu przymiotnikowi *czzerwony*, sprzyja pojawieniu się derywatów typu *красноречивый, краснойбай* itp., które z kolei mogą stanowić bazę powstania nowych formacji, wydłużających ciąg słowotwórczy (por. np.: ciąg słowotwórczy utworzony od znaczenia ‘красивый’: *красный – краснойбай – краснойбайка, краснойбайство – краснойбайствовать*), a zarazem wpływających na większą złożoność całego odgałęzienia (w tym przypadku substancywnego). Nie znaczy to jednak, że derywaty z podobnym znaczeniem nie istnieją w języku polskim. Znajdujemy je bowiem w gnieździe z rzeczownikiem wyjściowym *krasa* (por. np. *krasomówca – krasomówczyni, krasomówski, krasomówczy; krasomówstwo*).

Mamy więc tutaj sytuację podobną do tej, którą zaobserwowano w odniesieniu do gniazd z przymiotnikami nazywającymi barwę niebieską.

Istniejące obecnie różnice między gniazdami z czasem mogą ulec zmianie. Już teraz związek semantyczny między znaczeniem podstawowym przymiotnika *красный* i znaczeniem wtórnym ‘piękny, wspaniały; szczęśliwy radosny’ jest nie-

wyraźny. Można przypuszczać, iż uznanie przez słowniki współczesnego języka rosyjskiego przymiotnika *красный* za jednostkę polisemiczną, której jednym z komponentów struktury semantycznej jest znaczenie ‘piękny, wspaniały; szczęśliwy radosny’, wynika raczej z tradycji „wspomaganej” właściwościami strukturalnymi derywatów typu *краснобай*, w których z łatwością można wydzielić podstawę *красн-*. Wydaje się, że z czasem ten już dziś słabo odczuwalny związek semantyczny może stać się przyczyną rozpadu gniazda i wyłonienia się jednostki samodzielnej, homonimicznej w stosunku do przymiotnika *красный* ze znaczeniem barwy. To z kolei może zniwelować istniejące obecnie różnice między polskimi i rosyjskimi gniazdami z przymiotnikami wyjściowymi nazywającymi barwę czerwoną.

Już ten pobieżny przegląd polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi nazywającymi barwę pozwala zauważyć, że różnice między porównywanymi gniazdami mogą być również wynikiem przewartościowań semantycznych, które miały miejsce w przeszłości.

Założenia synchronicznego opisu języka wymagają od badaczy skoncentrowania się na zjawiskach, które obserwuje się na danym etapie jego rozwoju. Nie należy jednak zapominać, że język jest tworem dynamicznym. Zmiany następują w nim powoli lecz systematycznie i obejmują wszystkie jego poziomy. Znamienne, że powstanie zmian na jednym poziomie przyczynia się do powstania zmian na następnym, np. konsekwencją zmian na poziomie leksykalno-semantycznym mogą być zmiany w obrębie gniazd słowotwórczych. Ich efektem może być wyłonienie się jednostek samodzielnych stających się podstawą powstania nowych gniazd. W przypadku języków pokrewnych proces rozwoju jednostek pierwotnie wspólnych może pójść w różnych kierunkach, co z czasem doprowadza do różnic między językami. Aby więc lepiej zrozumieć przyczyny tych zróżnicowań, nie wystarczy opis *stricte* synchroniczny. W toku badań konfrontatywnych, których celem jest wykrycie podobieństw i różnic między językami, przydatne mogą okazać się wyniki badań diachronicznych. „Stan terażniejszy – jak twierdzi O. Wołińska – jest dalszym ciągiem przeszłości i w niej może znaleźć uzasadnienie”¹⁰.

¹⁰ O. Wołińska: *Przekształcenia semantyczne i strukturalne w gnieździe słowotwórczym z centrum kazać*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 22: *Studia historycznojęzykowe*. Red. A. K o w a l s k a. Katowice 1994, s. 40.